

Saktas

Sakta ir neatņemama Nīcas tautastērpa sastāvdaļa. Senatnē lielākas vai mazākas saktas nereti tika dāvinātas, šī tradīcija tagad tiek turpināta.

Lai celtu godā mūsu kultūrvēsturisko mantojumu, jau divus gadus sudraba saktas Latvijas dzimšanas dienā tiek dāvinātas nomināciju "Gada novadnieks" un "Par mūža devumu Nīcas novadam" ieguvējiem. Ar 2018.– Latvijas simtgades gadu – sudraba saktiņu ar gravējumu dāvina arī katram Nīcas novada jaundzimušajam bērniņam. Tā ir ne vien piemiņas lieta, bet arī praktiski lietojams izstrādājums kā meitenēm, tā arī puisiem.

Rakstnieks un folklorists Jānis Niedre (1909-1987) 1934. gadā žurnālā "Zeltene" min, ka latviešu tautastērpā visām daļām jāatbilst diviem noteikumiem: priekšmetam jābūt glītam, dekoratīvam un praktiskam. "Arī saktis", raksta autors, atklājot saktu seno saukšanas veidu. Viņš skaidro, ka igauņiete, piemēram, uzsprauž uz krūtīm saktu greznumam, saspraušanai viņai tā nav nepieciešama. Turpretī latviete bez saktas nevar iztikt. Pogas, sasienamos, lentītes un greznuma ripulītšus aizvieto sakta kā sievietēm, tā arī vīriešiem. Saktas lieto pie krekliem un villainēm.

Viņš izpētījis, ka jau agrā dzelzs laikmetā Latvijas rietumu daļā parādās saktas. Kopš vidējā dzelzs laikmeta (6.-8. gs. pēc Kr.) visā tagadējā Latvijas teritorijā lietojuši saktas, kuras gan sākumā bija daudz savādākas. Tagadējās ripveidīgās saktas parādījušās tikai ap 13.-14. gs., pie kam cilšu īpatnības izdalījušās 18. gs. vidū, neraugoties uz to, ka vairākiem novadiem bijusi viena kalduve.

Šis rotas priekšmets ticis kalts Latvijā, lai gan izejvielas ievestas no citurienes. Kalēji bieži bijuši pilsētu amatnieki-svešzemnieki, tomēr vairums saktu darinātas novadu kalēju darbnīcās. Tā tas bijis arī Nīcā. Kopš 19. gs. vidus lauku rotu kalēju darbnīcās izzūd un saktas darina tikai pilsētās, pārsvarā jaunsudraba ar attiecīgām provēm un amatnieku zīmogu iespaidumiem. Jānis Niedre atzīmē, ka pašas saktas kaluši novada kalēji, bet saktu adatas ievestas gatavas no pilsētām ar proves vai "Neusilber" iespaidumu. Tādu saktu, tautā sauktu par "griezenīti", Otaņķu senlietu krātuvei uzdāvināja Aija Šķubure, kuras senči nāk no Rucavas puses.

Visur vienādi lietotas mazās krekli saktiņas - tās sprautas krekla kakla šķēluma aizdarei. Saktiņu skaits bijis no vienas līdz pat piecpadsmit. Folklorists raksta, ka Nīcā no pārāk lielu saktu izmantošanas krekla saspraušanā izvairās. Bārtā turpretim parasts izmantot trīs līdz piecas lielākās saktas, spraužot krūšu vidū arī villaines saktas - apakšā liela un virsū mazākas.

Nīcas etnogrāfiskā ansambļa dalībniiece Velta Maļika atgādina pareizu saktu spraušanas veidu, kam kādreiz pievērsa lielu uzmanību. Kā viņai ierādījušas teicējas Anna Aigare un Veltas krustmāte Margrieta Ķude, senajiem krekliem kakla daļas šķēlumā bija divi pogcaurumi vai divas cilpiņas. Caur tām izver sarkano lenti, kas sasieta saktas priekšpusē. Sakta turas pie krekla, nevis pie vestes vai villaines, vai

Ilze Ruika svētku reizēs greznojās ar vairākām saktu čupām.

pamuves (dreļļa raksta linu auduma sagša). Pēc tam šādi sasieta saktu izceļ virs vestes un villaines. Tomēr literatūrā pieejama arī pretrunīga informācija. 1939. gada Latvijas Lauksaimniecības kameras izdevumā "Novadu tērpi" par Nīcas tērpu raksta, ka lielās sagšu saktas nekad nesprauda ne kreklā, ne ņieburā - tās lietoja tikai sagšu saspraušanai. Paši nīceniņi gan saprot, ka tik stingri neviens nekad pret saktu jautājumu nav attiecies un arī fotogrāfijas ar nīceniņiem liecina par to pašu.

Nīcā ļoti iecienītas bijušas dzintara saktiņas - gan apaļas, gan sirdsveidīgas, ar karulīšiem, iegrieztu rakstu apakšpusē, kurš spīd saktiņai cauri.

1931. gadā žurnālā "Zeltene" raksta, ka visā Latvijā villaines un sagšas sedz uz abiem pleciem un sasprauž priekšā ar saktu vai arī atstāj pilnīgi vaļā. Vienīgi Kurzemē ap Rucavu, Nīcu un Bārtu villaine tiek valkāta, saspraužot uz viena pleca ar vienu lielu un divām līdz trim mazākām sudraba saktām, bet dažkārt to skaits pārsniedz deviņas, tās sastiprinot vienu ar otru vairākās *čupās*. Augšējai un mazākajai noslēgumā virsū ir šķipsniņa daudzkrāsainu dzīparu. Villaini sasprauž ar apakšējo saktu vien.

Folklorists 1934. gada rakstā norāda,

ka Bārtā un Nīcā gan meitas, gan sievas villaini sasprauž uz labā pleca. Tikmēr Jēkabs Janševskis 1927. gada izdevumā "Nīca" min arī pretējo - "villaini un drābuli citas sedzās arī pār kreiso kamiesi. Sasprauda to kopā ar lielu saktu. Jo lielāka sakta, jo lielāks gods. Dažai tad arī redzēja uz kamieša tādu saktu kā paprāvu šķīveli." Jēkabs Janševskis raksta, ka arī ņieburā jeb vestes (kamzoļa) priekšā iesprauda saktas; jo tādu vairāk un jo tās lielākas, jo dižāks gods. Saktu rinda stiepās bagātniecēm no kakla līdz pat jostas vietai, un pie tam pa divi trīs viena virs otras - lielākās apakšā, mazākās virsū. Daža, tā saspraudusi sev krūtīs līdz 34 saktas! Te vietā atgādināt citu uzskatu, kas Nīcā valdījis no seniem laikiem - zemāk par krūtīm saktas nesprauš.

Tā saucamās burbuļsaktas Nīcā varēja būt gan mazas - krekla aizdarei - ar četriem burbulīšiem, gan lielās - ar sešiem burbulīem. Jānis Niedre piemin arī līgavas saktu: "Līgavas saktas ir ar šauru zeltījuma svītriņu gar ārējo malu un tām drīkst rotāties meita tikai reizi." Pēc rakstiem var atšķirt katrā pagastā lietotās saktas, kaut ārēji tās bieži liekas vienādas: Bārtas sakta ir ar samērā augstu izliekumu uz augšu, raksts izplests, pie kam izveidotas

Margrieta Ķude savā tautastērpā.

Pērkones koris Dziesmu svētkos 1933. gadā.

Nīcas sagšas sakta rakstā ir tuva Bārtai, tikai plakana un ar mazāku vidus caurumu. Neskatoties uz to, ka krekla saktiņa valkājama ikdienā, bet greznās sagšas un villaines rotas tikai svētdienās un godos, arī krekla sakta bija vērtība. Par to liecina fakts, ka lielā daļā seno nīcenieku fotogrāfijās iztikuši, aizdarot krekla kakla daļu ar lentu vai lakatiņu vien. Tādēļ gribas spriest, ka simboliskā dāvana - piederības zīme Nīcas novada jaundzimušajiem - Nīcas burbuļsakta - ir kā novēlējums pārticībai - kā mantiskai, tā garīgai.

Lelde Jagmina, Otaņķu pagasta senlietu krātuves vadītāja